

Posudek oponenta disertační práce *Mgr. Matěj Novotný*:

“Bezbožnost v klasických Athénách”

předkládané v roce 2018 na Ústavu řeckých a latinských studií FF UK

I. Stručná charakteristika práce

Autor se zabývá soudními procedurami, jednotlivými případy a zákony, týkajícími se bezbožnosti, případně ateismu v Athénách klasického, částečně také helénistického období. Vlastní poznatky z četných pramenů, zejména soudních řečí a filozofických spisů, konfrontuje se závěry z velkého množství odborné literatury, k nimž zaujímá kritická stanoviska. Méně se zabývá otázkou postavení náboženství v antickém Řecku obecně.

II. Stručné celkové zhodnocení práce

Autor zkušeně a velmi logicky argumentuje filologicko-kritickými a textově kritickými metodami, snaží se o co nejpodrobnější, někdy ovšem značně přísnou, kritiku užitých pramenů a prokazuje výbornou znalost pramenného jazyka. Metodologii i bohatství či korekci některých závěrů práce by však prospěla také prohloubená metodologie historická, týkající se definování role náboženství a religiozity v antických, případně obecně starověkých státech, a pevnější zasazení problému do konkrétního historického a filozoficko-ideového rámce. Práce, bohatá na zkoumaný materiál, je velmi podnětná pro další bádání.

III. Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

Práce se vyznačuje pozitivistickým charakterem, s nímž je však příznivě spojena velká vědecká poctivost, filologické znalosti a mnoho tvrdé práce. Naprostou většinou se autorovi i v nepřeborném řetězci informací daří sledovat hlavní téma, rozdělené jednak podle typů provinění proti náboženství, jednak dle jednotlivých soudních procedur. Toto dvojí dělení je pro celkovou argumentaci nezbytné. Pouze výjimečně se objevují delší pasáže, věnované spíše attickému právu obecně, v nichž se zdá být souvislost s tématem bezbožnosti pouze velmi volná (s. 92 nebo 97, kde není zcela jasné, zda autorovi jde primárně o to, ukázat soudní proceduru zvanou *probolé*, nebo o vztah soudního sporu a náboženských svátků).

Vynikající je práce s jazykem pramenů, jeho detailní rozbor a využití textově kritických zásad. U některých subtilních problémů (jako např. význam sloves *enechyrázó – eisprató* nebo slovního spojení „*ta theia nomizóntes*“ se zabývá dobovým jazykovým kontextem i vývojem jazyka. Pro příští publikaci práce by např. v případě Démosthena bylo možná (je to ovšem jen názor) užitečné prověřit užívání sloves, vzbuzujících badatelské pochybnosti, v celém díle tohoto řečníka. Nechybí ani hypotéza, podle mého soudu správná, že znění zákonů a sankce byly díky zákonodárné moci ekklesie proměnlivé, třebaže *sukus* zřejmě zůstával stejný. V římských zákonech měla postupem času stále větší význam krása stylu, mnohdy na úkor přesnosti pojmů a srozumitelnosti zákona. Není možno i v Attice počítat s něčím podobným, např. právě u soudních řečí? A proč by příliš moho změn, způsobených opisováním dokumentu, mělo o něm svědčit jako o falzu? Za jakým účelem by bylo vyrobeno a proč pak mnohokrát opisováno?(s. 84n).

Každé autoroc tvrzení je dokládáno maximálním počtem míst z pramenů, která jsou důsledně citována a velmi početnými citacemi ze sekundární literatury.

Na s. 95, kde se autor zmiňuje o možnosti trestu smrti či alternativní peněžité pokuty, však

postrádám porovnání s jinými srovnatelnými právními instituty. Ve zvykovém právu je běžnou primární alternativou kompozice, v případě neschopnosti zaplatit vysokou kompozici je následným trestem smrt. Domnívám se, že srovnání s jinými antickými či starověkými právními řády by práci prospělo, stejně tak jako zjištění, nakolik dochované attické zákony o bezbožnosti vycházejí ze starých norem obyčejového práva. Rozprava o Meidiovi se totiž zdá napovídat, že hodně. Podobně citace Hérodota o pahýlu olivovníku, který se zázračně zazelenal – ta totiž vede k mýtům, jaké se nám objevují v rodově kmenové společnosti. Řešením této otázky bychom mohli získat další pramen pro naše uvažování – analogii. Prospělo by to i úvahám o předpisech s taxativním výčtem provinění (ani čistě kasuistické právo nepopisuje všechny možné případy).

V kapitole o svatokrádeži bych očekávalo definici pojmu „hierosylia“. Uváděné případy se totiž týkají zpronevření chrámových peněz a poškozování posvátných olivovníků, zároveň je však uváděn případ nového zákona (z r. 406), v němž je propojena svatokrádež a zrada. Čeho všeho se tedy pojem mohl týkat? (Obecně např. rouhačství?) „Asýlia“ skutečně nepřipadá jako protiklad k pojmu „hierosýlia“ – silně připomíná pojem tabu.

U tématu soukromého soudního procesu o svátku Dionýsií mi chybí informace, zda řecký kalendář obecně zakazoval soudní jednání o náboženských slavnostech a zda by autor tyto zákazy považoval za ochranu vnitřního míru (opačné jednání pak za jeho porušení).

Při rozboru soudních řečí projevuje Mgr. Novotný k citacím zákonů, jež se v nich objevují, spíše nedůvěru. Samozřejmě se řeči nemusí týkat procesu, který skutečně proběhl, ale vycházejí z konkrétní historické reality, soudní praxe a právního myšlení. Jak vysoko si tedy jejich výpovědní hodnoty pro studovaný problém cení?

Velmi podrobně Mgr. Novotný rozebírá tzv. Dioipethovo usnesení. (Od s. 125). Klade si otázky, zda teprve v něm byla „asebeia“ prvně písemně definována, zda šlo o novelizaci staršího zákona, která měla umožnit i stíhání filozofů a ateismu, a především zda je toto pséfisma autentické. Klíčový pojem, jemuž se autor velmi podrobně věnuje, tu představuje sousloví „tá theia mé nomizóntas“. Prá se, zda tato fráze může označovat úplný ateismus nebo jen nedodržování dosavadních pravidel uctívání bohů. Chápání moru v Athénách jako božího hněvu by mohlo vypovídat o obojím. V Platónově Obráně Sókrata je doplněn infinitiv slovesa býti – což už by se jasněji dalo chápat jako ateismus – neuznávat, že bohové jsou.

Autor se také ptá, proč v usnesení nejsou podmětem přímo bozi, ale „tá theia“. Může snad jít o obecnější pojetí (tady nejde jen o vyjádření viny jednoho konkrétního člověka). Nešlo by tedy výraz „ta theia“ pochopit jako: to, co bohům náleží, tedy správný kult, jak se domnívají např. Eckermann nebo Oswald? Doba je obdobím přechodu od mýtu a ritu k filozofickému pojetí bohů, proto mohla být právě rituálu nebezpečná (a bez rituálu není řádu).

Na str. 196 rozebírá autor Plútarchovu pasáž, z níž vyvozuje, že pojem „ta theia“ znamenal pouze působení bohů, nikoli interakci bohů a lidí, tedy též kult. Jinde se však vždy opírá o více autorů a o dobové užití. Nyní jde pouze o to, jak výrazu užil sám Plútarchos, a to s odstupem několika staletí. Xenofón, jak autor sám píše, poukázal na to, že obžalovaný Sókratés pravidelně obětoval bohům. Nevyplyvá již z toho, že se něco takového od občana skutečně požadovalo? V každém případě to byla neoddělitelná součást zbožnosti.

Tentýž autor chápe uctívání bohů jako první nepsaný zákon (Mgr. Novotný, s. 202). S tím do jisté míry souvisí i následující otázka existence náboženských norem v Drakontových zákonech. Celá věc je vzhledem k dochovanosti pramene samozřejmě problematická, kodifikace se však řadí po bok těm, které na přechodu od rodově kmenové společnosti ke státu řeší náhradu krevní msty a chtějí zajistit vstup státu jako třetí strany do sporů mezi osobami. Proto je jejich obsah zaměřen na vraždy, ublížení na těle a na krádeže. Srovnáváme-li se srovnatelnými kodifikacemi, náboženské normy tu najdeme zřídka, a to jen ty nejprůšnější stíhané přečiny.

Pokud by však v Athénách neexistoval (ať už psaný či nepsaný) zákon, týkající se povinné účasti na státním kultu, byl by to snad jediný případ v celém starověku vůbec.

Ohledně nebeských jevů: Vytýkána zřejmě nebyla nepraktičnost astronomie, ta byla naopak velmi potřebná pro kalendář, náboženské svátky, apod., ale zřejmě filozofující pojetí nebeských jevů. Otázka, zda jsou planety bohy nebo bozi řídí planety, není v obecném kontextu starověku nová, objevovala se už mnohem dřív (Enúma eliš).

Na základě výše uvedeného začíná Dioipethovo usnesení do kontextu doby velice dobře zapadat. Jak autor objevuje, není prvním usnesením proti bezbožnosti, mohlo by ale být usnesením, které reaguje na dobovou potřebu. Přinejmenším návrh podobného znění by se jistě objevit mohl.

Při řešení otázky zavádění nových a cizích bohů autor odlišuje veřejnou a soukromou religiozitu, s čím nelze než souhlasit.

Vysoce cením rovněž přehled procesů z bezbožnosti, kterých autor našel celkem 43. Některé uvádí jako pochybné, za podstatné zde však opět považuju zachycení atmosféry, vypovídající o vztahů athénské obce k náboženství, čímž jsou i pochybné doklady historicky cenné.

Závěr práce je akceptovatelný, z autorem využitých pramenů skutečně vyplývá, že sama asebeia byla stíhána méně přísně než svatokrádežné jednání a poškozování posvátných olivovníků. Existenci zákonné normy (psané nebo nepsané?) předpokládá i u případů styku s vrahem (miasma). Lze však mluvit o „pouhé“ neúčasti na státním kultu? Prozrazování mysterií bylo též trestáno smrtí. Do které kategorie patří? (Bezbožnost nebo svatokrádež?). Určitě by bylo vhodné pokusit se definovat rozdíl mezi těmito pojmy.

Debaty o významu stále znova a znova badateli rozebíraných pojmů sám autor označil za neplodné (snad spíše k řešení nevedoucí). I z tohoto důvodu snad mohlo být více pozornosti věnováno analogiím ve srovnatelných státech a právních systémech (nejen ve stejné době, ale i na stejném stupni vývoje společnosti) a posouzení významu náboženství pro antické státy. To je však k vynikajícímu základu pro příští publikaci jistě možno doplnit.

Formální úroveň práce

1. Práce s prameny či s materiálem

Je na vysoké úrovni, citace z pramenů jsou přesné, bohatství využitých sekundárních literatury obdivuhodné. Nalezena jen jedna stylistická nepřesnost a velmi málo překlepů.

2. *Vlastní přínos*

Samostatné kritické zhodnocení velkého množství sekundární literatury na základě samostatného studia a interpretace prakticky všech relevantních athénských pramenů, zaujetí vlastních postojů na základě důsledných a kritických interpretací řeckých textů.

IV. Dotazy k obhajobě

Výběr:

- Názor na pramennou hodnotu soudních řečí
- Definice svatokrádeže
- Dioipethovo usnesení v kontextu dobového myšlenkového vývoje
- Jak by autor definoval zbožnost v antice, odejme-li kultovní povinnosti?
- Bylo podle něj možné neúčastnit se v Athénách státního kultu? Čím by to doložil?

V. Závěr

Předložená disertační práce nepochybně splňuje požadavky na disertační práce kladené, objemem zpracovaným pramenů i literatury a prací s pramenným jazykem je také převyšuje; proto ji doporučuji k obhajobě a v předběžně klasifikuji jako *prospěl*.

7. 8. 2018

Doc. PhDr. Jarmila Bednaříková, CSc.